

RÉSZLETES JELENTÉS (NKFI-104951)

Régi Magyar Költők Tára XVI/13

Bogáti Fazakas Miklós, kritikai kiadás, 16. századi magyar költészet

1. A TELJES PROJEKT KUTATÁSI ESEMÉNYEINEK RÖVID SZÖVEGES ÖSSZEFOGLALÁSA

A most lezáruló projektünkben Bogáti Fazakas Miklós (1548–1603?) költői műveinek két kötetre tervezett kritikai kiadásának első kötetét készítettük el. A jelentős 16. századi unitárius költő életműve, működésének körülménye, szellemi környezete javarészt ismeretlen volt, ezért a kritikai kiadás elkészítéséhez alapkutatások is szükségeltettek. Ezek során sikerült feltárni a tervben vállalt históriás énekek és bibliai parafrázisok szövegtörténetét, **teljes forrás-együttesét**, a Bogáti-források egymáshoz való viszonyát. Kialakítottuk a kritikai kiadásban közlésre kerülő, végleges szövegváltozatokat, szükség esetén javítottuk (emendáltuk) az eredeti források hibáit, és a textológia szabályai szerint, minden esetben jeleztük a változatok eltéréseit a megállapított főszövegtől. Ebben a munkában természetesen csak saját kutatásainkra támaszkodhattunk.

A Régi Magyar Költők Tára évszázados hagyományai szerint köteteink nem korlátozódnak a versszövegek közlésére és alapszintű magyarázatára. Ezek a könyvek – így a miénk is – tartalmazzák a szerző életére, működésére, kapcsolatrendszerére, szellemi tájékozódására vonatkozó valamennyi rendelkezésre álló ismeretet. Voltaképpen az RMKT-kötetek referencia-értékű szerzői **szakmonográfiaként** is felfoghatók, és ekként kezelendők. Jelen esetben ehhez volt szükség a 16. századi **radikális reformáció eszmetörténetének** újszerű vizsgálatára, mert ebben a közegben Bogáti nagyon komoly szerepet töltött be. A projekt résztvevői – tudományos kutatóútjaikon, Erdélyben és másutt – nemcsak a Bogátira vonatkozó dokumentumokat, hanem az őt körülvevő rendkívül összetett szellemi hatásokat is tanulmányozták. Ezeknek a kutatásoknak az eredményei a tárgyi jegyzetekben öltönek testet. Valójában minden szöveghez szaktanulmányok is járulnak, amelyek kiterjednek a közölt versszöveg valamennyi vonatkozására. Mivel minden esetben meghatározható az a latin, illetve görög nyelvű forrás, amelyből a szerző átdolgozásai során merített, ezeket az eredeti műveket is tanulmányoztuk, és összevetettük Bogáti magyar nyelvű históriás énekeivel.

A kritikai kiadást előkészítő munkacsoport szoros együttműködésben dolgozott, de az egyes szövegeket – arányos elosztásban – individuális munka során a csoport tagjai alakították ki, ezek a munkák tehát, az RMKT hagyományai szerint, a saját nevükön futnak:

H i s t ó r i á s é n e k e k

1. Szép história a tökéletes asszonyállatokról (1575) „Dicséretes sok asszonyállatokról” (Ács Pál)
2. Három jeles főhadnagyoknak... vetélkedések (1576) „Nemrégén lött dolgot egyet mondanék” (Szentmártoni Szabó Géza)
3. Ester dolga (1577) „Egy szent fejedelem eszes asszonyról” (Ács Pál)
4. Az nagy Castriot Györgynek ... históriája (1579) „Ki hallott Sándornál hatalmasb urat” (Ács Pál)

5. Ez világi nagy sok zúrzavarról (1586) „Ország-világ járni sokan kíváncsiaknak” (**Szentmártoni Szabó Géza**)

6. Aspasia asszony dolga (1587) „Jóval látta Isten világon az embert, kinek oly asszonyt adott” (**Szentmártoni Szabó Géza**)

7. Demeter király históriája (1598) „Sándor után anyját is Cassander megöle” (a töredék kezdősora) (**Szentmártoni Szabó Géza**)

B i b l i a i p a r a f r á z i s o k

8. Canticum canticorum (1584) „Szeretet erejét minden tudja” (**Pap Balázs**)

9. [Paraphrases ex libris Mosis] (cc. 1585) (**Pap Balázs**)

A. Testamentum Jakob. Genesis XLVIII. et XLIX. „Ádámától fogva az pátriárkák” (**Pap Balázs**)

B. Carmen Mosis epinicion. Exodus XV. „Úr az fárahóról nagy nevet hagyta” (**Pap Balázs**)

C. [Puteus Beor]. Numeri XXI. „Pusztában az szent nép hogy jár” (**Pap Balázs**)

D. Camen Amorrhæum. Numeri XXI. „Viadalban, ha nyerte” (**Pap Balázs**)

E. [Balaam et Balac]. Numeri XXII., XXIII., XXIV. „Egy néhány királt megbíra” (**Pap Balázs**)

Szükséges megemlíteni, hogy a projekt a projektvezető irányítása alatt, de egyszersmind a Régi Magyar Költők Tára 16. századi sorozatát szerkesztő **Szentmártoni Szabó Géza**nak a szakmai iránymutatása szerint folyt. Az ő több évtizedes gyűjtőmunkája nélkül a projekt nem valósulhatott volna meg. Szentmártoni Szabó készítette el a kötet bevezetéseként szereplő teljes Bogáti-Fazakas-életrajzot, valamint a teljes szakbibliográfiát is. Életrajzi kutatásai – szövegkritikai eredményeitől függetlenül – számos alapvető újdonságot tartalmaznak. Szentmártoni Szabó Géza a Bogáti-szövegek zenei vonatkozásainak kiváló ismerője, a versekhez tartozó dallamok megállapításában szintén fontos kutatási eredményei vannak. A textológiai leginkább problémás szövegek az ő gondozásában jelennek meg.

A projektbe idő közben, a hivatal engedélyével bekapcsolódó **Pap Balázs**, a Pécsi Egyetem oktatója szintén roppant értékes munkát végzett. Pap Balázs – egy kis Bogáti-kutató diákcsoport témavezetője – voltaképpen az általa irányított PhD-hallgatók (**Etlinger Mihály** PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola 3. éves; **Szatmári Áron** PTE BTK Irodalomtudományi Doktori Iskola 2. éves) közreműködésével alkotta meg az általa vállalt fejezeteket. Pap Balázs közreműködése nagy segítség a projekt számára azért is, mert az általa létrehozott pécsi munkacsoport előrehaladott munkákat végzett a Bogáti-kritikai kiadás másik felének, a zsoltároskönyvnek a feldolgozásában, ezért a munka folytatása, a Bogáti-RMKT befejezése is nagyrészt az ő feladatuk kell, hogy legyen.

Külön említendő projektünk munkatársa, az ókori görög nyelv és irodalomban szaktekintélynek számító **Zsupán Edina**. Edina a teljes anyaghoz kapcsolódóan végigvizsgálta a görög forrásokat, a görög nyelvben járatos Bogáti Fazakas saját görög nyelvű feljegyzéseit, és minden versszöveget egybevetett az eredeti görög forrásokkal.

A projekthez csatlakozott **Békés Enikő** gyermekgondozási szabadsága miatt most nem vett részt az érdemi munkában, de latin filológiai szaktanácsaival mindig rendelkezésünkre állt és áll a jövőben is.

A projektet nem kutatói státuszban segítő **Gyárfás Vera** szintén nagy segítségünkre volt, ő egyébként a korábban általam vezetett két OTKA-program során is kiváló adatbevivői, adatfeldolgozói munkát végzett.

A kötet előkészítésének fázisait a benyújtott részjelentésekben részleteztük. Jelenleg a könyv kiadásának nyomdai előkészületei zajlanak. Az RMKT-t kiadó **Balassi Kiadó** igazgatójával folytatott megbeszélések eredményeképp a könyv bekerült a kiadói tervbe, és remélhetőleg rövid időn belül megjelenhet, mint az RMKT 16. századi sorozatának 13/A kötete. A 13/B kötet a Bogáti-zsoltárokat fogja tartalmazni.

2. A MÁR KÖZÖLT EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

Értelemszerűen egy kritikai kiadás eredményeiből nehéz lenne idő előtt részleteket vagy fejezeteket közölni. Erre nem is került még sor. A projekt résztvevői – az előzetes terveknek megfelelően – közzé tették a Bogátira, illetve az ő szellemi környezetét jelentő kora újkori magyar és európai unitárius (antitrinitárius) kultúrára vonatkozó eredményeiket.

Ács Pál – a projekt témavezetője – a Hivatal és az MTA BTK engedélyével – töredékrészen a projekt nyomdaköltségre vonatkozó keretét igénybe véve tette közzé 600 oldalas kötetét, amelyben több témába vágó tanulmány is helyet kapott: *Átszítált idő. Tinóditól Tandoriig* (Budapest: Kalligram, 2014). A radikális reformáció eszmetörténetére vonatkozó tanulmányát korábban az unitáriusok legfontosabb orgánumában, a Keresztény Magvetőben közölte: *Holbein Halott Krisztusa és a radikális reformáció*, in *Keresztény Magvető* 118:4 (2012), 325–334.

Pap Balázs Bogátira vonatkozó kutatásait legújabbán egy fontos tanulmánykötetben ismertette: *A második zsoltár. Enyedi György és egyéb unitáriusok*. In: *Enyedi 460. Tanulmányok Enyedi György születésének 460. évfordulójára rendezett kamarakonferencia előadásaiból*. Szerk. K. Kaposi Krisztina, Lovas Borbála (Budapest: ELTE-HECE, 2016), 209–218.

3. A MÉG NEM KÖZÖLT EREDMÉNYEK BEMUTATÁSA

1. Pirnát Antal kiadatlan tanulmányai

A projekt nyomdaköltségre fordítható keretén belül – a Hivatal és az MTA BTK engedélyével – az eredeti tervek szellemében olyan tudományos előkészítő munkát is végeztünk, ami kellőképpen megalapozta fő célunkat, a Bogáti-RMKT-t. Ennek a munkának fontos melléktermékeként sajtó alá rendeztük Pirnát Antal (1930–1997) kiadatlan, kéziratban fennmaradt tanulmányait. Pirnát, a magyar antitrinitarizmus-kutatás egykori legendás vezéralakja, az MTA Irodalomtudományi Intézetében iskolát teremtett, mely ma is folytatja munkáját. A jelen projekt nem jöhetett volna létre azok nélkül az alapvető munkák nélkül, amelyeket ő az elmúlt század második felében elvégzett. Kéziratos hagyatéka a Szegedi Egyetem Régi Magyar Irodalom Tanszékének archívumában található. **Balázs Mihály** segítségével válogattuk ki a közlésre érdemes, soha ki nem nyomtatott szövegeket. Ezt kiegészítettük magnófelvételeken fennmaradt előadásaival. Az így összeállt tanulmánykötet

Balázs Mihály előszavával rövidesen megjelenik az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének kiadójánál, a Recitinél. A könyv tartalomjegyzéke a következő:

Pirnát Antal
Válogatott eretnekségek
– kiadatlan tanulmányok –

Előszó (Balázs Mihály)

Búcsú Váradtól – Hozzászólás Vadász Géza Janus Pannonius-tanulmányához

Bornemisza Péter

Balassi Bálint zólyomi kalandja

Az ars historica és Forgách Ferenc

Egy humanista kör kialakulása – Forgách Ferenc és barátai

Giorgio Blandrata működésének új értelmezése

A bibliakritika történetének egy ismeretlen fejezete

Bakfark Bálint és Dudith András

Dudith András és Celio Secondo Curione

Mit keresett ifjabb Báthory István Padovában? – Hozzászólás Ferencz József Dávid Ferenc-életrajzához

Az antitrinitarizmus viszontagságai a katolikus Báthoryak korában – Hozzászólás Zoványi Jenő protestantizmus-monográfiájához

Lehet, hogy minden másképp volt? – Hozzászólás a Magyarország története III. kötetéhez

Néhány kiegészítés a XVI. századi magyarországi nyomtatványok bibliográfiájához

(Comoedia Balassi Menyhárt árultatásáról; Enyedi György: Responsio ad Michaelis Cserényi)

2. Az RMKT XVI 13/A

Az RMKT-kötetek bonyolult szerkezetű, nagyon sokféle adatot, információt tartalmazó forráskiadások. Jelen esetben az tekinthető jól megoldott feladatnak, ha a kiadás lehetőség szerint valamennyi filológiai kérdést tisztázza, és a tudományos közvélemény számára érthető, használható formában teszi közzé eredményeit. Bogáti Fazakas Miklós históriás énekei meglehetősen terjedelmes alkotások, saját korukban többségük önálló könyvként látott napvilágot.

Ebben a zárójelentésben arra van lehetőség, hogy **Pap Balázs** és tanítványai gondozásában bemutassuk, miként jelenik meg kötetünkben az egyik legrövidebb, látszólag leginkább problémátlan Bogáti-szöveg. A következő oldalakon előbb a szövegközlés olvasható a textológiai apparátussal, utána pedig a jegyzetek következnek. A többi Bogáti-mű ennél lényegesen hosszabb és sokkal több elvi problémát vet fel. Ebből világosan megérthető, hogy miért van szükség két önálló kötetben megjelentetni Bogáti verseit az RMKT-n belül.

Testamentum Jacob. Gen[esis] 48. et 49.

Nóta: Jer, emlé[kezzünk, keresztyén népek]

Az Testamentum ilyen lehet bölcs atyától. Itt.

Óvár–Kassa–Debrecen, 1560–1561.

1	Ádámtól fogva az patriarchák
Ő családokban voltak mind próféták,
Az ű magvokat jóban oktatták,
Szerencséjeket jövődön megmondták.
5	2 Szent fiait Jákob nevelé,
Kikkel drágába Egyiptusba mene,
Testamentomát előttök tevé,
Ki benne mint jár, mind megjövendölé.
10	3 Temetésére elébb gondola,
Fiát, Józsefet arra fogadtatá,
Hogy Egyiptusban el ne takarja,

De Ábrahámhoz, Izsákhöz iktassa.

- 4 Erre is ütet inté, tanítá,
Hogy, noha mostan Egyiptust ű bírná,
15 Külön bátyjától hogy ne szakadna,
Mert nekik Isten jobb földet fogadna.
- 5 Sok jót az Isten, úgymond, fogada,
Kánaán országát es nekem ajánlá,¹
Hogy sokká teszi magom, azt mondá,
20 Kinek örököül az jó földet adná.
- 6 Te anyádat is én ott temettem,
Oda Úr szaván messzül is megjöttem,
Maga Lábánnal együtt élhettem,
Azért meg oda tértek, én azt értem.
- 25 7 Az te két fiad azért nekem add,
És ha több leszen, bár magadnak azt hadd,
Ez kettőjének azokat tudjad,
És az áldomást felölök meghalljad.
- 8 Manassés nagyobb, de kisebb leszen,
30 Az Efraimnak magva feljebb leszen,
Isten titeket szerencsésétsen,
Hogy az ki meg lát, fiaim, dicsérjen.
- 9 Ennek utána mind beszólítá,
Az tizenhárom fiaival szóla,
35 Mint egy mennyből jött, úgy prédikála,
Állapotjokat mert messze ellátá.
- 10 Nektek, fiaim, Isten áldását,

¹ Kánaán két szótaggal, kánánnak ejtendő.

40 Ím megjelentem jövőd jó voltát,
 Gyűljetek hozzám, halljátok szómat,
 Kitek mint még jár, értse jövő dolgát.

11 Te, Ruben, nekem első szülöttem,
 Kiben először erőm jelentettem,
 Hogy férfi vagyok, ott ismertettem,
 De nem első lűn erkölcsöd, én vélem.

45 12 Úgy kellett volna, hogy fű is lennél,
 Ifjú erőmben mert elébb születnél,
 Méltósággal is hogy elől élnél,
 De mentül elsőbb, attúl rosszabb levél.

50 13 Mint levegő-víz, lől tökéletlen,
 Azért nem léssz fű az te nemzetedben,
 Mert atyád ágyát, te szemérmetlen,
 Megszeplősétéd, hágád Isten ellen.

55 14 Igazság ellen ketten levétek,
 Simeon s Lévi, vérben fertezétek,
 Sikemben ti felfegyverkedétek,
 Hogy Sikem népét álnokol vesztsétek.

60 15 Lelkem kezekben soha ne jusson,
 Társaságtoktól tisztességem tartson,
 Mert nagy kárt töttök ketten nagy búson,
 Várost falustól vesztek nagy szörnyűn.

16 Latrok haragját jajjal átkozom,
 Hogy meg nem bírák magok, lakoltatom,
 Azért országon mind széllal hányom,
 Izrael földét lakni együtt tiltom.

65	17	Júda, tégedet mind megdicsérnek, Atyádfiai legfeljebb tisztelnek, Mert kezed nyakán ellenségednek, Jó szerencsédért rokonid becsülnek.
70	18	Erős oroszlán kölyke vagy, Júda, Ki prédától jű, vagy az utat állja, Vagy mely oroszlán kölykét szoptatja, Jó szüve legyen, ha ki azt búsítja.
75	19	Nem ² kél Júdástól el az szent pálca, Az uraságot Júdás méltán bírja, Mert magva leszen boldog királya, Azért ű szavát szántalan nép hallja.
80	20	Lakó ³ szép földé Júdásnak leszen, Borral, barommal bővös, kazdag leszen, Hogy mint bokorhoz számárt köthessen, Valahol megszáll, szőlőhöz ülhessen.
	21	Ennyé ⁴ borában akár feredjék, Szennyes köntöse mind borban mosassék, Szeme az bortúl úgy veresedjék, Mint az sok tejtől foga fejedjék.
85	22	Hazát ⁵ sors szerént az tenger mellett, Zabulonnak adok jeles sok ⁶ helyet, Vége Szidónig görögök mellett, Kereskedéssel kazdag, bővös lehet.

² 73 Az *N* leszakadt pótlás az akrosztichon alapján

³ 77 A *La* leszakadt, pótlás az akrosztichon alapján

⁴ 81 Az *E* leszakadt, pótlás az akrosztichon alapján

⁵ 85 A *Ha* leszakadt, pótlás az akrosztichon alapján

⁶ 86 sok sok [szótagszámtöbblet]

- 23 Egy⁷ csontos számár Isakár leszen,
90 Terhestől fekszik és felkel ünkéjén,
Erős rabotás, de testes leszen,
Az békességért adót ad jó kedven.
- 24 Termő jó földet hogy nem hagyhatja,
Az édest, csendest megkóstolja, szokja,
95 Szomszéd pogánnak hátát meghajtja,
Adót ad, szolgál, hogy földét láthassa.
- 25 Bosszúját az Dán pogánon állja,
Nyavalyájából népét szabadítja,
Izrael között magát nem hagyja,
100 Egyik fiamnál magát alább sem hagyja.⁸
- 26 Ösvényen lakó kígyó Dán leszen,
Útról álnokul az lovagra megyen,
Hogy lovát marván amaz leessen,
Mert ellenségét veri mesterképpen.
- 105 27 Országom népe sok nyavalyáját,
Még most ismerem jövő állapotját,
De csak az Úrra bízom ű gondját,
És Úrtól várom ű szabadulását.
- 28 Látom sok leszen nemzete Gádnak,
110 El ne hidd magad, sokan *fédre* járnak,⁹
Te ellenségid földre gyaláznak,
De végre tőled azok megrontatnak.

⁷ 89 Az *Egy* leszakadt, pótlás az akrosztichon alapján

⁸ 100 szótagszámhiba.

⁹ 110 fejedre [szótagszámtöbblet] e versben ugyanígy 144. sor; analóg példa a zsolárparafrázisok közül: 31. zsoltár 4. strófa: *Péchi Simon-ék.*: Kézben viszik mert ezennel fémét – *Szenterzsébeti Bogáti Kódex*: Kézben viszik ezennel fejemet

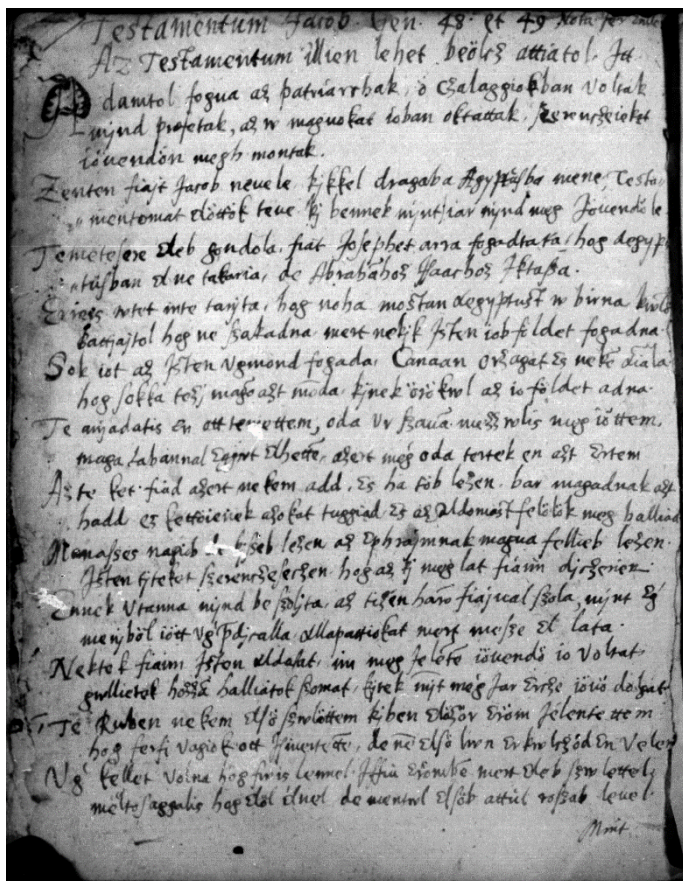
- 29 Teljes, kövér, szép Áser határa,
Sok jó étellel fűs leszen határa,
115 Királyi módon gazdag konyhája,
Gyönyörű, kedves országban szép haszna.
- 30 Sok és bölcs nyelvű Neftali leszen,
Szép beszédével bír az ellenségén,
Mint szeléd szarvas, pogán közt leszen,
120 Kit bölcs szavával ű szelédde teszen.
- 31 Az fiam, József nemes termő fa,
Forrásnál termett, mint lombos almafa,
Kinek szépségét sok lány csodálja,
Hogy minden ellen kiterjedt sok ága.
- 125 32 Törtek ű reá, és meggyűlölék,
Atyafiai igen kesergeték,
Mint annyi nyilas, meglövöldözik,
Egyiptusban is sokképpen késérték.
- 33 Jó karja, íja meg sem lankada,
130 Mindenek ellen inát húzva tartá,
Mert Jákob ura ű kezét fogá,
Ki tanácsából drágából kitartá.
- 34 Az mindenható az atyád szente,
Annyi halálból téged nagyra vive,
135 Ki ezután is neked engedte,
Az égnek, földnek javát megígérte.
- 35 Te reád kövér harmatit adja,
Te földed zsíráját alól-felől áldja,
Minden barmodat megszorítja,
140 Atyádnak adott javit neked adja.

- 36 Osztán többtől ha kihasonlál,
 Bátyáid felett illik, hogy áldassál,
 Hogy völgy sok javán nagy hírrel lakjál,
 Atyád áldása *féden*¹⁰ örökké áll.
- 145 37 Lesz, mint egy farkas, Benjámin kapdos,
 Jó vadász leszen, reggel, estve futos,
 Az mit holval kap, felcsapja mely gyors,
 Prédán osztózik estve, messzül kit hoz.
- 38 Itt az fiait Jákob megáldá,
 150 Az ki érdemlé, bűnéről dorgálá,
 Maradékokról mind így tanítá,
 Ki Kánaán földén mind megbizonyula.¹¹
- 39 Temetéséről őket meginté,
 Isten embere azután meghala,
 155 Élte és holta példában kele,
 Isteneseknek Isten ezt jelenté.

Kéziratos forrása: Szenterzsébeti Bogáthi-kódex 154^v–156^r – MKÉVB 22.

¹⁰ 144 fejedén [szótagszámtöbblet] – kéziratban feden, je fölötte; ld. még 110 sor jegyzeteit

¹¹ 152 Kánaán két szótaggal ejtendő: lásd 5. versszak

RPHA № 2020

Terjedelme: 39 strófa

Strófaképlete: a10(5,5), a11(5,6), a10(5,5), a11(5,6)

Dallama: RMDT I, № 76. A nótajelzés ismeretlen szerző 120=121. zsoltárparafrázisának kezdősorára vonatkozik (RPHA № 645). A dallam ma ismert legkorábbi megjelenése Huszár Gál első énekeskönyve (RMNy 160/1), vö. Csomasz Tóth Kálmán, *Huszár Gál énekeskönyve* (1560)

és zenei jelentősége, Magyar Zene, 1981/2, 202. Közlésünkben ezt a kiadást követjük, viszont az 1693-ban Nagyszombaton megjelent Soltári Énekek variánsának fekvésében.

Akrosztichon: AZ TESTAMENTUM ILLJEN LEHET BÖOLTS ATJATOL IT

A SZERZŐSÉG KÉRDÉSE

A szöveg egyetlen forrása a *Szenterzsébeti Bogáti-kódex* (leírását ld. az Énekek éneke jegyzeteiben). A kötet tartalma műfajok tekintetében vegyes, zsoltárok és bibliai parafrázisok egyaránt találhatóak benne. A kódex anyagát szerzőség szempontjából a Bogáti verseivel ezidáig legbehatóbban foglalkozó Dán Róbert heterogénnek ítéli meg. Azokat a verseket, melyek akrosztichonja közvetlenül utal a szerzőjére, Bogáti versnek gondolja

(*Paraphrasis Libri Job, Canticum Canticorum*), Bogáti neve alá rendeli a címfelirat alapján – és egyéb források szerint is – hozzá tartozó zsoltárfordításokat is. A kötet többi, szerzőhöz közvetlenül nem kapcsolt éneke esetében (kötetünkben ###-## szám alatt) azonban kétségbe vonja Bogáti szerzőségét. Nézete szerint „írójuk Eőssi valamelyik híve lehetett” egy „korai szombatos költő”, akinek „kifejezőeszközei és rímkészsége nem érik el Bogáti színvonalát, az eredeti szövegtől való távolsága is nagyobb, mint azt Bogátinál megszoktuk.” (Dán Róbert, *Humanizmus*, 194.)

Dánnak abban bizonyosan igaza van, hogy a szóban forgó versek nem tartalmaznak közvetlen utalást szerzőjükre nézve, mindazonáltal igen nehéz megítélni, hogy a rövid költemények színvonala megközelíti-e Bogáti verseinek színvonalát. Bizonyos stílusjegyek ezzel szemben határozottan Bogátihoz közelítik őket: az argumentatív akrosztichon használata, az Ószövetség lírai szövegeihez való közelítés, azok értelmező átköltése határozottan Bogátira vallanak. Az az állítás, hogy e versek az eredeti szövegtől távolabb lennének, mint azt Bogátitól megszoktuk, nem állja meg a helyét. Némely helyeken már-már egyenesen bántó az adatgazdag forrásközelítés. Az adatolhatóan Bogátitól származó szövegekkel szorosabbá teszi e kapcsolatot a nyelv-, szűkebb értelemben szóhasználat. Végül fontos érvnek gondoljuk azt is, hogy a verseket tartalmazó kötet másolója szándéka szerint Bogáti verseket gyűjtött össze a kódexbe, a szóban forgó darabokat szignált Bogáti versek közé másolja, de említést sem tesz arról, hogy más írta volna őket.

Dán Róbert megállapításait a továbbiakban megfontolandó kételynek tekintve a Szentkereszt Bogáti-kódex szignálatlan verseit igen valószínűen Bogáti Fazakas Miklós alkotásainak tartjuk.

A VERS FORRÁSA

A vers forrása a Genézis könyvének 48. és 49. kaputja. Ebben a meghalni készülő Jákób fogalmaz meg pontosnak bizonyuló jóslatokat fiaira, tágabb értelemben a nevüket viselő tizenkét törzs kapcsán. Azon túl, hogy általánosságban meghatározható a kútfő, melyből a szöveg táplálkozik, aggályos pontosabb forrást a fordítás mögé rendelni. A fordítói munka, a parafrázis készítésének (általában is, de Bogáti esetében különösen) nehezen meghatározható szabályai, valamint az, hogy Bogáti Fazakas Miklós teológiai értelemben módfelett autonóm gondolkodású szentháromság-tagadó, csak bizonytalan következtetéseket tesznek lehetővé. A pontos forrásmeghatározás amiatt is bonyolult, sőt csaknem lehetetlen, mert nehezen elképzelhető, hogy Bogáti pusztán egy Biblia-kiadást, vagy fordítást használt volna. Ezt az is valószínűsíti, hogy Bogáti *Psalterium*ának egyik kimutatható forrása Agostino Giustiniani *Octapulus Psalterii* című, öt különböző nyelvű zsoltárszöveget és különféle kommentárokat közlő kiadványa (Dán Róbert, *Humanizmus*, 169).

Mindazonáltal talán szűkíthető a szóba jöhető kiadások száma. A versszöveg kínál olyan helyeket, amelyek pontosításra adnak lehetőséget. A 49. kaput 10. verse egyike azon kevés ószövetségi helyeknek, melyet a Messiás megjövendöléseként szokás értelmezni. (Fontos megjegyeznünk, hogy a másik hasonlóan problematikus hely (Szám 24,17) szintén feldolgozásra került Bogáti-által, ld. e kötetben: *Numeri XXII. XXIII. XXIII. Encomium hebraeorum et probrum exterorum populorum canit*) Bogáti egyéb verses bibliai parafrázisában is kényszerűen ügyel arra, hogy az ószövetségi szöveg semmiféleképp ne krisztianizálódjék keze alatt. Ez nem azt jelenti, hogy nem kívánta keresztényi értelemmel átíratni fordításait, mindazonáltal annak helyét, ha valahol, akkor nem magában a versben, hanem ahhoz fűzött (akár verses) kommentárjaiban találja meg. Jó példa erre az *Énekek éneke* parafrázisának *Interpretatio* része. A szóban forgó genézisbeli hely fordításakor is kizár minden Ószövetségen túlmutató értelmet. A „Nem kél Júdástól el az szent pálca, / Az uraságot Júdás méltán bírja, / Mert magva leszen boldog királya, / Azért ű szavát szántalan nép hallja.” szövegrész (19. strófa), aggályosan kerül az egyébként is problematikusán értelmezett Siló (Shiloh) említését; az eljövendő és minden népeken uralkodó Messiás érkezése helyett csak Júda és az ő leszármazottainak dicső uralkodásáról beszél, noha a Biblia szövegváltozatai nem bánnak a próféciával ennyire szigorúan. Bármilyen forrást is képzelünk Bogáti elé, abban biztosak lehetünk, hogy a Júda uralkodásának végét jelentő érkezés említését kerül. A Septuaginta változata szerint, Júdától addig nem múlik el a szent pálca, „amíg az, ami az övé, eljön”. Talán ez a változat az, mely a legkevésbé utal a majdani Messiasra. A fordításból elhagyott részek alapján forrást valószínűsíteni abszurd dolog, mégis a Septuaginta forrásként tételezésével lehet legszöveghibbnek gondolni a parafrázist; itt szorosabb kapcsolat látszik, mint a Vulgata esetében, ahol a kérdéses helyen az „eius donec veniat qui mittendus” szöveg szerepel, vagy a Castellio-Biblia esetében, ahol e helyütt egyenesen a „sospitator” szó olvasható. Bármely változatot használta is a szerző az

őszövegségi kontextushoz ily erősen ragaszkodó parafrazeáló eljárás komoly érv mellett, hogy a verset Bogátinak tulajdonítsuk.

A Septuagintával való kapcsolat azonban más szöveghelyek esetében éppen hogy cáfolható. A Gen 49,12 fordítása Bogátinál a Vulgata változatával egyezően: „Szeme az bortól úgy veresedjék, / Mint az sok tejtől foga fehéredjék.” Ezzel szemben az LXX bortól csillogó szemet és, a tejnél is fehérebb fogat szerepeltet. A 30. strófa Naftalit mint szelíd szarvast említi, akinek szavára a pogányok megbékélnek. A Septuaginta kivételével mindenütt a szarvas metafora szerepel, az LXX ezzel szemben faág hasonlatot hoz. A nevek írásában található apró eltérések is a Vulgatahoz közelítik a fordítást: Bogátinál és a Vulgatóban Zabulon és Neftali, az LXX változatában Zebulon és Naftali szerepel, bár a Septuaginta különböző kiadásaiiban itt is tapasztalhatók eltérések.

További kutatások talán meghatározhatják a pontos forrást, ezek híján azonban annál több nem jelenthető ki biztosan, hogy e versek több Biblia-kiadás alapján készültek.

- 18 a Kánaán szó, a szótagszám tartása érdekében „kánán”-nak ejtendő
- 11–12 Hogy Egyiptusban el ne takarja, / De Ábrahámhoz, Izsákhoz iktassa – ne Egyiptomban temesse el, hanem ősei, Ábrahám és Izsák mellé (Gen 47,29–30)
- 23 Lábán – Jákób nagybátja, az ő két lányát, Leát és Ráheldt vette Jákób feleségül
- 29 Manassé – Manassés, József legidősebb fia
- 30 Efraim – József második fia
- 41 Ruben – Rúben, Jákób és Lea elsőszülött fia. Atyja ágyasával Bilhával (Jákób két másik fiának, Dánnak és Naftalinak anyjával) hált, s az eset Jákób tudomására jutott (Gen 35,22).
- 53–56 Simeon és Lévi – Jákób és Lea második és harmadik fia. Amikor húgukat, Dínát Sikem megerőszakolta, Sikem apja feleségül kérte Dínát fiának. A házasság feltételeként Jákób fiai azt kérték, minden városbeli férfi metélkedjék körül. Amikor a férfiak még a „seb fájdalmában voltak” Simeon és Lévi a város teljes férfilakosságát lemészárolták (v. ö. Gen, 34).
- 55–56 Sikem – Sekem, ugyanígy említi Bogáti – és nem csak ő – azt a települést mely mellett Jákób földet vett a város urától, Hámortól (Gen 33,18–20) és Hámornak fiát, aki Jákób lányán erőszakot tett (Gen 35).
- 63 Simeon és Lévi törzsének feloszlására utal. Simeon törzse Júdáéba olvadt be, a Léviták nem kaptak földet, az Úr szolgálata lett feladatuk.
- 66 mind között a legjobban
- 65 Júda – Jákób és Lea negyedik fia. Izráel legjelentősebb törzsének feje. Dávid, Salamon és Krisztus őse. (v. ö. Mt 1,3-16 és Lk 3,23-33)
- 73–76 A strófa a Gen 49,10 versnek megfelelő szöveghely. Már fordítása is, de értelmezése végképp problematikus. A LXX a héber Siló [הִילֹ] szót „jod” nélkül „övé” jelentésűnek értelmezi, más fordítások, értelmezések a Silót tulajdonnévnek (helység vagy személynévnek) gondolják.
- 78 bővös – bőséges
- 86 Zabulon – Zebulon, Jákób és Lea fia
- 87 Szidón – kikötőváros a Földközi-tenger partján. Zebulon törzse ettől jóval délkeletebbre telepedett meg, és a város Áser törzséhez tartozott.
- 89 Isakár – Izsakhár, Jákób és Lea fia

- 90 ünkéjén – önként, magától. Lásd még Szentersébeti Bogáthi-kódex 8. zsoltárának ötödik strófáját: Nem mondhatja tehát az Istentelen / Csak ezt nézze, hogy sohul Isten nincsen, / Minden állat csak ünkéjén lőtt legyen, / Csak történet, az mi esik emberen.
- 91 rabotás – robotos, munkás
- 97 Dán – Jákób és Bilha fia
- 109 Gád – Jákób és Zilpa fia
- 113 Áser – Jákób és Zilpa fia
- 117 Neftali – Naftali, Jákób és Bilha fia
- 121 József, Jákób és Ráhel fia
- 132 ki tanácsából drágából kitartá – az Úr segítségével túlélte az ínséget. A sor a Genezis 42. kaputjára utal.
- 141 kihasonlál – kihasonlik; a többtől elválik, különbözik
- 145 Benjámin – Jákób és Ráhel legkisebb fia
- 147 holval – reggel
- 147 mely gyors – olyan gyors

4. A megvalósult projekt viszonya az eredeti költségtervhez

Miként az részjelentésekből és a végleges pénzügyi beszámolóból kitűnik, tartottuk magunkat az eredeti tervekhez, és alapvetően tudományos kutatóutakra, adatfeldolgozásra, nyomdaköltségre, valamint a kutatáshoz szükséges eszközök beszerzésére fordítottuk. Mindig gondosan ügyeltünk arra, hogy beszerzéseink és a projekt terhére történő kifizetéseink előtt kikérjük a Hivatal előzetes engedélyét, ilyen engedély nélkül nem valósítottunk meg semmit. Mindvégig konzultáltunk az MTA BTK Gazdasági Hivatalával és Jogi Osztályával, hogy lehetőleg hiba nélkül fejezhessük be a munkát.

Fontos megjegyezni, ami magától értetődik, hogy a beszerzett eszközök egytől egyig az MTA BTK tulajdonában álló leltári tárgyak. Ezek a projekt lejárta után is sokáig biztosítják a mai korban elengedhetetlen számítógépes és digitális adatfeldolgozói munkát.

5. További terveink

Csoportunk a projekt lezárta után is együtt marad, és folytatja munkáját. Az első Bogáti-kötet hamarosan megjelenik, feltehetően 2017 első felében. Célunk a Bogáti-kiadás másik felének mielőbbi befejezése.

Budapest, 2016. 09. 29.

Ács Pál DSc

